

Ільїна О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ

USE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS PRACTICE AS A MECHANISM FOR PROTECTION OF THE RIGHTS OF CONVICTS

У статті розглянуто питання використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених. На цей час дослідженням теоретичних аспектів використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них можна назвати П.П. Андрушко, О.О. Дудорова, К.П. Задоя, С.В. Клименка, В.Т. Маляренко, П.М. Рабіновича, Т. М. Слінько, О.О. Сорока, Т.І. Фулей та інших. Метою статті є вивчення теоретичних та практичних аспектів використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених. Сьогодні практика ЄСПЛ набуває дедалі більшого значення не тільки у боротьбі зі злочинністю, але і у сфері захисту прав та свобод засуджених осіб. Свідченням цього є прийняття у 2014 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», який спрямований на усунення недоліків Кримінально-виконавчого кодексу України в частині дотримання конституційних вимог та європейських стандартів щодо режиму відбування покарання засудженими тощо. Прийняття вказаного закону потягло за собою реалізацію різних напрямів забезпечення прав засуджених, що стали предметом цього дослідження. В рамках дослідження проаналізовано ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, в якій зафіксовано, що держави-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. З огляду на це вважаємо, що забезпечення прав і свобод має відбуватися і щодо засуджених осіб. Сьогодні практика ЄСПЛ активно використовується у національній правозастосовній практиці в аспекті забезпечення прав засуджених. Таке твердження ґрунтується на власному аналізі відповідних судових рішень. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що існують різні напрями забезпечення прав засуджених, зокрема, забезпечення права на справедливий суд, запобігання катуванням або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження тощо. Вказані напрями діяльності складають собою механізм забезпечення прав засуджених. Окрім того, можна з упевненістю сказати, що засудженим мають гарантуватися всі права, які закріплені в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та забезпечення яких є можливим з урахуванням перебування осіб в установах виконання покарань, зокрема, право на життя, заборона рабства і примусової праці; свобода думки, совісті і релігії; свобода вираження поглядів; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації тощо.

Ключові слова: засуджений, Європейський суд з прав людини, забезпечення прав, механізм, катування, справедливий суд.

The research paper discusses the use of the practice of the European Court of Human Rights as a mechanism for ensuring the rights of convicts. Today, the practice of the ECHR has become increasingly important not only in the fight against crime, but also in the protection of the rights and freedoms of convicts. This is evidenced by the adoption in 2014 of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine on the Adaptation of the Legal Status of a Convict to European Standards", which is aimed at eliminating the shortcomings of the Criminal Executive Code of Ukraine in respect of compliance with constitutional requirements and European standards regarding the regime of serving the sentences by convicts and so on. Adoption of the said law entailed the implementation of various directions of ensuring the rights of convicts, which became the subject of this study. As part of the research, Article 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is analyzed, which states that States – Parties to the Convention undertake to ensure that everyone under their jurisdiction has the rights and freedoms set forth in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In view of the above, we believe that ensuring of rights and freedoms should also apply to convicts. Today, the practice of the ECHR is actively used in national law enforcement practice in the aspect of ensuring the rights of convicts. Such a statement is based on the own analysis of relevant judgments. The study leads to the conclusion that there are different ways of ensuring the rights of convicts, in particular, ensuring the right to a fair trial, the prevention of torture, inhuman or degrading treatment, etc. These directions of activity constitute a mechanism for ensuring the rights of convicts. In addition, we can say with certainty that convicts must be guaranteed all the rights enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is possible taking into account the stay of persons in penitentiary institutions, in particular the right to life, prohibition of slavery and forced labour; freedom of thought, conscience and religion; freedom of expression; the right to an effective remedy; prohibition of discrimination, etc.

Key words: convict, European Court of Human Rights, guarantee of rights, mechanism, torture, fair trial.

Приєднавшись у 1997 р. до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Європейська конвенція), громадяни України отримали право на звернення зі скаргами про порушення своїх прав та основоположних свобод про Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Як свідчать останні показники, Україна займає провідне місце за кількістю поданих скарг до ЄСПЛ [1]. Ця невтішна статистика свідчить про неефективність національного механізму захисту прав та свобод громадян, який потребує удосконалення. Цей аспект набуває особливого значення в світлі

європейської інтеграції України. Названий механізм передбачає приведення українського законодавства у відповідність до норм Європейської конвенції, засвоєння європейського досвіду, виконання рішень ЄСПЛ та врахування їх в подальшій правозастосовній діяльності. Окрім того, необхідно зауважити, що механізм захисту прав та свобод громадян стосується усіх громадян держави – учасниці Європейської конвенції, в тому числі і засуджених, або тих, які перебувають під слідством. На підтвердження можна привести положення ЄКПЛ. Так, ст. 35 визначає, що «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47». Також стаття 5, яка має назву «Право на свободу та особисту недоторканність», прямо вказує на те, що Європейська конвенція спрямована на захист, в тому числі і засуджених осіб: «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом» [2]. Цитовані норми дають підстави дійти висновку, що ЄКПЛ має на меті захистити права та свободи всіх громадян, в тому числі громадян, яких було засуджено компетентним судом.

На цей час дослідженням теоретичних аспектів використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, К.П. Задой, С.В. Клименко, В.Т. Маляренко, П.М. Рабінович, Т.М. Слїнько, О.О. Сорока, Т.І. Фулей та інші.

Метою статті є вивчення теоретичних та практичних аспектів використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених.

Ратифікувавши Європейську конвенцію, Україна прийняла на себе зобов'язання по її виконанню та впровадженню у національну систему права. Водночас впровадження норм Конвенції передбачає не тільки впровадження її принципів, ідей у внутрішню систему, але і впровадження рішень ЄСПЛ, які прийняті у зв'язку із порушенням державою-учасницею норм Конвенції. Йдеться про нерозривний зв'язок Конвенції та рішень ЄСПЛ. Конвенція визначає діяльність Європейського суду як субсидіарний механізм захисту прав і свобод людини, при цьому основна відповідальність за їх гарантування покладається на національні правові системи. В ст. 1 Конвенції зафіксовано, що саме держави-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією [2].

Як визначається у науковій літературі, «дедалі більшого значення набуває практика ЄСПЛ, підвищується роль права ЄС у сфері боротьби зі злочинністю, формується загальноєвропейське кримінальне право, міцніє міжнародне співробітництво у боротьбі із загальними загрозами кримінального

характеру» [3, с. 35]. ЄКПЛ відіграє надзвичайно велике значення для створення та функціонування дієвої системи захисту прав людини, що забезпечується за допомогою справедливого судового розгляду, а також покликана гарантувати повагу держав до фундаментальних прав людини [4, с. 79]. Цілком погоджуючись із цитованими твердженнями, хотілось би додати, що практика ЄСПЛ набуває дедалі більшого значення не тільки у сфері боротьби зі злочинністю, але і у сфері захисту прав та свобод засуджених осіб. Свідченням цього є прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08.04.2014 № 1186-VII [5]. У пояснювальній записці до названого Закону визначено, що «... рішення Європейського суду з прав людини, а також численні скарги засуджених осіб вказують на неналежний рівень забезпечення державою умов відбування покарання такими особами, зокрема, щодо невідповідного обмеження прав і свобод засуджених до покарання у виді арешту, обмеження волі, а також щодо забезпечення права засуджених на належну медичну та правову допомогу. Цей законопроект спрямований на усунення недоліків Кримінально-виконавчого кодексу України в частині дотримання конституційних вимог та європейських стандартів щодо режиму відбування покарання засудженими, забезпечення мети покарання, визначеної частиною другою статті 50 КК України...» [6]. На нашу думку, внесення наведених вище змін до Кримінально-виконавчого кодексу України свідчить про початок реформування системи кримінального та кримінально-виконавчого права, а також реформування всієї пенітенціарної системи України.

Варто зауважити, що одним з основних напрямів дії Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» є напрям розширення прав засуджених за рахунок доповнення такими правами, як «право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання; на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню; звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань тощо» [5]. Викладене свідчить, що в самому тексті Закону законодавець «прописує» механізм забезпечення прав засуджених шляхом розширення переліку прав засуджених. Додамо, що це не єдине зга-

дування про механізм забезпечення прав засуджених у тексті названого закону. Також можна привести приклад законодавчої норми щодо примусового годування засудженого. Так, «примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі та за висновками комісії лікарів не має психічного захворювання та усвідомлює наслідки своїх дій, забороняється. Примусове годування може бути здійснене лише в тих випадках, коли, на думку лікаря, внаслідок відмови від прийняття їжі стан засудженого значно погіршується. Порядок примусового годування не повинен порушувати стандарти, визначені практикою Європейського суду з прав людини» [5]. Отже, можна побачити, що саме за допомогою практики Європейського суду з прав людини забезпечуються стандарти поведінки із засудженими та створюється механізм забезпечення їх прав.

Що стосується законодавчої норми про обов'язковість використання практики ЄСПЛ, слід звернути увагу на Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV. Вивчаючи норми Закону № 3477-IV, слід звернути увагу на ст. 17, в якій сказано, що «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Фактично законодавець закріпив як джерело права не тільки Конвенцію, а й практику ЄСПЛ [7]. Вважаємо, що дане положення є цілком логічним з огляду на те, що Конвенція та діяльність суду нерозривно пов'язані між собою і оскільки Україна приєдналася до ЄСПЛ, то практика ЄСПЛ автоматично стала невіддільним джерелом права України і стосується усіх її громадян, в тому числі і засуджених вироком суду.

Окремо слід зауважити, що у науковому середовищі і досі точиться спір про використання практики ЄСПЛ як джерела кримінального та кримінально-виконавчого права. Однак, на наш погляд, практика ЄСПЛ вже давно стала джерелом системи права України, і підтвердженням того є численні наукові дослідження, а також те, що в Єдиному реєстрі судових рішень міститься безліч посилань на рішення ЄСПЛ, судовою владою здійснюється упорядкування рішень ЄСПЛ з метою створення вільного доступу [8], а також постійно здійснюється узагальнення практики ЄСПЛ для подальшого її використання [9]. Окрім того, невіддільною частиною системи права України є уніфікація (або гармонізація) кримінального законодавства європейських держав, до яких належить і Україна. «Гармонізація загальноєвропейського кримінального законодавства, тобто приведення його у відповідність до європейських стандартів на підставі положень створеного у межах Ради Європи та Європейського Союзу кримінального законодавства, є об'єктивно необхідною для підвищення ефективності боротьби з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру на євразійському континенті» [10, с. 57].

Звужуючи вектор дослідження, вважаємо за необхідне звернути увагу на цілу низку рішень ЄСПЛ, які спрямовані на захист прав та свобод засуджених осіб. Як визначають науковці, серед

основних можна назвати рішення, які стосуються порушення ст. 3 Європейської конвенції «Заборона катування» [11, с. 37]. ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно здійснює роз'яснення основних термінів та узагальнення своєї практики. Так, «Суд повторює, що стаття 3 Конвенції є втіленням основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи, і вважається одним із найважливіших основоположних положень Конвенції, відступ від якого не дозволяється (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Сельмуні проти Франції» (Selmouni v. France), заява № 25803/94, параграф 95, ECHR 1999-V)...» [11]. Далі суд дає посилання на численні рішення щодо означеного питання: «Матьяр проти Туреччини» (Matyar v. Turkey), заява № 23423/94, п. 109, від 21 лютого 2002 р.; «Ульку Екінчі проти Туреччини» (Ulku Ekinci v. Turkey), заява № 27602/95, п.136, від 16 липня 2002 р.; «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 р., п. 167, Series A, № 25); «Аккоч проти Туреччини» (Akkoc v. Turkey), заява № 22948/93, п.115, ECHR 2000-X); «Салман проти Туреччини» (Salman v. Turkey), заява № 21986/93, п.100, ECHR 2000-VII); «Полонський проти Росії» (Polonskiy v. Russia), заява № 30033/05, п. 123, від 19 березня 2009 р.; «Мехмет Емін Юксель проти Туреччини» (Mehmet Emin Yuksel v. Turkey), заява № 40154/98, п.30, від 20 липня 2004 р.) та багато інших [12]. Цитоване рішення свідчить, що рішення ЄСПЛ активно використовуються як механізм забезпечення прав засуджених, зокрема, задля запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведінки. З метою створення ефективного механізму забезпечення прав засуджених, рішення у сфері запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведінки обов'язково мають бути впроваджені у національну правозастосовну практику та активно використовуватися в установах виконання покарань.

Ще одним напрямом забезпечення прав засуджених має бути використання практики ЄСПЛ як забезпечення виконання ст. 6 Європейської конвенції «Право на справедливий суд». В цьому аспекті цікавим видається рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України», заява № 7460/03, 15 травня 2008 р. [13]. Українською Гельсінською спілкою з прав людини в рамках проекту «Щорічне дослідження національної судової практики «Precedent UA – 2017» було проаналізовано вказане рішення і визначено, що фактичні обставини справи щодо порушення статті 6 Конвенції зводяться до того, що «21 лютого 2000 р. заявник ввіз на територію України нерозмитнений автомобіль із зобов'язанням вивезти його до визначеної дати. У вересні 2000 р. його було заарештовано, а в грудні цього ж року засуджено до 8 років позбавлення волі за вбивство. 5 червня 2002 р. працівники Чернігівської митниці склали протокол про порушення заявником митних правил. 12 серпня 2002 р. Новозаводський районний суд міста Чернігова розглянув справу за відсутності заявника, хоча в протоколі було вказано його місце

відбування покарання та визнав його винним у адміністративному правопорушенні. Заявнику було повідомлено про зазначену постанову суду адміністрацією установи з виконання покарань, яка отримала копію постанови 23 серпня 2002 р.. Суд вважає, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі в адміністративному провадженні, незважаючи на те, що відповідні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. Також Суд звертає увагу на твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за порушення митних правил, оскільки він знаходився у місцях позбавлення волі та не міг виконати своє зобов'язання щодо вивезення автомобіля. Національні органи перекваліфікували дії заявника на інше правопорушення – втрата майна, яке перебуває під митним контролем. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядається, важливі процесуальні гарантії були відсутні та що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливість провадження. Відповідно, було порушення статті 6 § 1 Конвенції». Також у цитованому рішенні суд дає посилання на такі рішення ЄСПЛ: «Кузьміна проти України», заява № 11984/06, 16 червня 2016 р.; «Чопенко проти України», заява № 17735/06, 15 січня 2015 р.; «Салов проти України», заява № 65518/01, 6 вересня 2005 р.; «Коробов проти України», заява № 39598/03, 21 липня 2011 р.; «Жук проти України», заява № 45783/05, 21 жовтня 2010 р.; «Гурепка проти України (№ 2)», заява № 38789/04, 8 квітня 2010 р. [14, с. 244–245]. Цитоване рішення свідчить про те, що Україна як держава – учасниця Європейської конвенції обов'язково має дотримуватися її норм, зокрема, в аспекті забезпечення прав засуджених. Адже ЄСПЛ не вирізняє серед суб'єктів права засуджених громадян. На підтвердження цього можна ще раз згадати положення ст. 1 ЄКПЛ: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [2]. Зрозумілим є той факт, що під терміном «кожному» мається на увазі будь-який громадянин України.

Продовжуючи дослідження, слід звернути увагу на те, що окремі науковці дотримуються точки зору, що «як міжнародні нормативно-правові акти, так

і рішення ЄСПЛ не можуть бути безпосередньо використані суб'єктами кримінально-виконавчих правоохоронних органів як джерело права, тобто як норматив, що регулює, породжує, змінює або припиняє існування кримінально-виконавчих правовідносин» [11, с. 36]. На нашу думку, слід критично оцінювати цю точку зору з огляду на наведені вище аргументи, а також проілюстровані судові рішення, які підтверджують те, що в галузі кримінально-виконавчого права рішення ЄСПЛ використовуються як джерела права.

На підтвердження нашої позиції слід також привести наступні аргументи. Як визначають вчені, в тих державах, в яких судові органи у певному розумінні функціонують незалежно від виконавчої та законодавчої влади, дія рішень Європейського суду визначається судовою владою [15]. «Правові позиції ЄСПЛ займають особливе місце серед джерел, якими керуються національні суди та інші органи державної влади у своїй діяльності. Вони є результатом тлумачення норм Конвенції, а також відношенням ЄСПЛ до певної правової проблеми» [16, с. 30]. Підтримуючі цитовані наукові позиції, хотілось би додати, що правозастосовна практика національних судів наочно продемонструвала, що практика ЄСПЛ активно використовується як джерело права, окрім того, рішення ЄСПЛ, які були прийняті щодо засуджених українських громадян, вже виконані і вони є підтвердженням ефективності механізму захисту прав засуджених.

Оскільки в ст. 1 Конвенції зафіксовано, що держави-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією, вважаємо, що забезпечення прав і свобод має відбуватися і щодо засуджених осіб. Сьогодні практика ЄСПЛ активно використовується у національній правозастосовній практиці в аспекті забезпечення прав засуджених. Таке твердження ґрунтується на власному аналізі відповідних судових рішень. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що існують різні напрями забезпечення прав засуджених, зокрема, забезпечення права на справедливий суд, запобігання катуванням або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження тощо. Вказані напрями діяльності складають собою механізм забезпечення прав засуджених. Окрім того, перелік таких напрямів є відкритим і буде змінюватися із плином часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Центр інформації про права людини. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistiju_skarg_proti_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevtrosudu_ta_minjiustu (дата звернення: 22.07.2019).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.07.2019).
3. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
4. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 254 с.
5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. *Голос України*. 06.05.2014. № 87.
6. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363 (дата звернення: 22.07.2019).

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Урядовий кур'єр*. 30.03.2006. № 60.
8. Захист інтересів держави в Європейському суді. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (дата звернення: 22.07.2019).
9. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
11. Краснокутський О.В. Практика Європейського суду з прав людини як один з механізмів забезпечення прав засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Том 2. С. 34–38.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 (Заява № 42310/04). *Офіційний вісник України*. 21.11.2011. № 88. С. 188. Ст. 3225.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008 (Заява № 7460/03). *Офіційний вісник України*. 17.11.2008. № 85. С. 71. Ст. 2867.
14. Precedent UA – 2017. Київ : КВІЦ, 2018. 412 с.
15. Laurence R. Helfer. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. Vol. 19. No. 1. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2591&context=faculty_scholarship (дата звернення: 11.07.2019).
16. Завгородній В.А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін.. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.